

Anna Jaworska

(Uniwersytet Warszawski,

e-mail: anna.m.jaworska@student.uw.edu.pl)

ORCID: 0000-0001-6666-5409

**RĘKOPIŚMIENNA GRAMMATYKA JĘZYKA POLSKIEGO
DLA SZKÓŁ WYŻSZYCH PIOTRA SIEMIĄTKOWSKIEGO¹**

AUTOR: Piotr Siemiątkowski.

PEŁNY TYTUŁ: *Grammatyka języka polskiego dla szkół wyższych.*²

REKOPIS: Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 513/III.

LICZBA STRON: 380.³

JEZYK: polski.

INFORMACJA O AUTORZE

Jak do tej pory niewiele wiadomo o pochodzeniu, wykształceniu i życiu Piotra Siemiątkowskiego. W młodości mógł uczęszczać do szkół włodzimierskich (wydział wołyński) prowadzonych przez bazylianów,

---

¹ Badania niezbędne do powstania tego tekstu zostały dofinansowane ze środków DSM (2018) Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, w ramach konkursu dla młodych naukowców i doktorantów, oraz w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2018–2023, nr projektu 0083/NPRH5/H11/84/2017. Informacje podane w artykule zostaną znacznie rozwinięte w rozprawie doktorskiej poświęconej tej nieznannej gramatyce.

² Wszystkie tytuły prac P. Siemiątkowskiego i cytaty z jego gramatyki podano w wersji oryginalnej.

³ Numeracja gramatyki jest dość niekonsekwentna. Ponadto autor bardzo często stosuje podwójną numerację stron, tzn. na jednej stronie pojawiają się dwa numery: jeden na środku strony, a drugi – w jej rogu. W związku z tym, aby jak najprecyzyjniej wskazać lokalizację cytowanego tekstu w dziele, w niniejszym artykule podano odniesienia do stron według następującego schematu: P oznacza prawą stronę książki, a L – jej lewą stronę. Ukośnik oznacza, że na stronie pojawia się podwójna numeracja. Liczba przed ukośnikiem odnosi się do numeru strony zapisanej na środku, a liczba po ukośniku oznacza numer strony podany w rogu.

o czym świadczy passus dotyczący nauki niejakiego p. Siemiątkowskiego w tychże szkołach, zamieszczony w *Instrukcjach dla wizytatorów szkół koronnych* z 22 marca 1793 r. Znajduje się w nim informacja o tym, że:

doniesie wizytator zgromadzeniu włodzimierskiemu, iż Szkoła Gł. przyjmie na fundusz kandydacki p. Siemiątkowskiego, jeżeli ten po odbytych wedle *Ustaw* egzaminie pokaże się być wartym tego dobrodziejstwa [Bartnicka, Szybiak 1976, 227].

Edukację Piotra Siemiątkowskiego w szkołach włodzimierskich potwierdza również raport *O szkołach Narodowych w Koronie tak akademickich, jako zakonnych...*, zatwierdzony na sesji 13 grudnia 1793 r. [Mrozowska, Zielińska 1981, XXXV–XXXVI]. Wymieniony został w nim uczeń klasy szóstej o takim samym imieniu i nazwisku – zdobywca złotego medalu J.K.M. [Jego Królewskiej Mości – przyp. A.J.] [Mrozowska, Zielińska 1981, 239]. W raporcie nie podaje się żadnych szczegółów, lecz zapewne mowa o prestiżowym medalu *Diligentiae* (pilności), wręczanym wyróżniającym się uczniom.

Jeśli tym uczniem, wymienionym w obu dokumentach, była jedna i ta sama osoba, czyli przyszły autor rękopiśmiennej gramatyki, można wnioskować, że urodził się w latach 60. lub 70. XVIII wieku i że już w młodości wykazywał zdolności naukowe.

Miał rozległe zainteresowania. Początkowo planował udostępnić szerszej publiczności swe prace w postaci ponadtrzydziestotomowego zbioru swoich *Dzieł*. Jednak tylko kilka tomów opublikowano w tej serii, w tym poświęcone retoryce (t. VII) i ogrodnictwu (t. XII) [Estreicher 1878, 233].

Oprócz dzieł naukowych P. Siemiątkowski pisał także własne utwory literackie oraz tłumaczył z języków obcych teksty innych ludzi pióra. Jako że znał łacinę i język francuski, ogłosił drukiem trójjęzyczny zbiór bajek pt. *Bajki dla moich dzieci, we trzech językach: łacińskim, francuskim i Polskim, z przypisami*, zawierający utwory rzymskiego poety Fedrusa oraz anonimowe teksty przełożone z francuszczyzny [Abramowska 1991, 187].

Mieszkał prawdopodobnie na Żytomierszczyźnie (gubernia wołyńska), gdyż swoje prace opatrywał przedmowami pisanyymi w Iwankowie koło Żytomierza. Przypuszczalnie jego potomkowie posiadali tam ziemię. Świadczyłyby o tym wspomnienia Franciszka Lisa, a konkretnie ich fragment dotyczący rodziny Siemiątkowskich z tych okolic [Lis 1999, 324].

Zmarł nie później niż w 1841 r., ponieważ wtedy właśnie podarował rękopis swej gramatyki, wraz z innymi dziełami, Bibliotece Ossolineum [Kosiński, Turalska 1968, 256].

CHARAKTERYSTYKA DZIEŁA

W cieniu konkursu na nową gramatykę języka polskiego w 1819 r.

Według periodyzacji historii polskiej nauki o języku i polskiego gramatykopisarstwa, przyjętej w pracach Mirosława Skarżyńskiego [1994]

i Anny Czelakowskiej [2010], gramatyka P. Siemiątkowskiego sytuuje się na początku pierwszego okresu, który zamykają lata 60. XIX stulecia. Geneza tego okresu związana jest z dobą stanisławowską, kiedy to pojawiły się instytucje mające na celu upowszechnianie i wspieranie języka narodowego. Bez wątplenia ważnym momentem było założenie w 1773 r. Komisji Edukacji Narodowej, która uznała polszczyznę za język nauczania w szkołach. Taka decyzja wiązała się z koniecznością napisania podręczników w języku ojczystym.⁴ To właśnie w tych okolicznościach ukazały się prace Onufrego Kopczyńskiego, czerpiące z europejskich metod i teorii językowych, racjonalistycznych oraz empirystycznych. Jego trzyczęściowa *Grammatyka dla szkół narodowych...*, zawierająca też gramatykę języka łacińskiego, wraz z *Przypisami*, napisana na zlecenie Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych, wyznaczyła, zdaniem badaczy, punkt zwrotny w historii polskiego gramatykopisarstwa. Wznawiana była, według obliczeń Stanisława Rosponda, ponad 70 razy w wielotysięcznym nakładzie i wywarła znaczny wpływ na późniejsze dziewiętnastowieczne piśmiennictwo gramatyczne [Czelakowska 2010, 16].

Jak zauważa A. Czelakowska, gramatyki pisane w pierwszej połowie XIX wieku „były na ogół zależne od autorytetu Kopczyńskiego, a później *Grammatyki języka polskiego*, tzw. pozgonnej, z 1817 r.” [Czelakowska 16, 2010]. Po szkolnej gramatyce O. Kopczyńskiego, w okresie bezpośrednio poprzedzającym powstanie manuskryptu P. Siemiątkowskiego, drukiem ogłoszono dwie inne gramatyki. Były to: *Dokładna nauka języka i stylu polskiego w dwóch częściach* [Poznań 1809] Tomasza Szumskiego i Jana Piotra Dworzeckiego-Bohdanowicza *Gramatyka języka polskiego według prawideł J.X. Kopczyńskiego* [Wilno 1813], w której inspiracja tekstami O. Kopczyńskiego uwidacznia się już w tytule.

Koncepcje O. Kopczyńskiego jednak, mimo swej popularności, przyjmowane były również ostrożnie, niebezskrytycznie. Nierzadko spotykały się z niechęcią i oporami. Wydaje się, że historia dzieła P. Siemiątkowskiego związana jest właśnie z poszukiwaniem nowych rozwiązań i chęcią opracowania nowego podręcznika. Choć nie jest to nigdzie w rękopisie wyrażone wprost, jego powstanie powiązane jest z konkursem na napisanie dwóch gramatyk języka polskiego ogłoszonym 1 października 1819 r. przez Cesarski Uniwersytet Wileński. Dyrektor Liceum Krzemienieckiego, Alojzy Feliński, nauczający tam również historii literatury, w jednym z listów, z 13 października 1819 r., wysłał P. Siemiątkowskiemu *programma* i zapytał go, czy chciałby podjąć to wyzwanie [s. P5/5].

Jeżeli pójść tym tropem, w prasie z epoki można odnaleźć zapewne to, co A. Feliński przesłał adresatowi swego listu – ogłoszenie pt. *Programma do napisania gramatyki języka polskiego*. Dano je w kilku pi-

---

⁴ Jedyną gramatyką wydaną po polsku do r. 1773 były Walentego Szylarskiego *Początki nauk dla narodowej młodzieży...*

smach – 8 października 1819 r. w „Kuryerze Litewskim”, 4 listopada 1819 r. w „Rozmaitościach”, w 1820 r. w „Pszczole Polskiej”. W wersji ogłoszenia z „Kuryera Litewskiego”, podobnie jak i innych, uwidaczniała się chęć opracowania alternatywnej gramatyki języka polskiego, niełączącej jej z gramatyką języka łacińskiego, lepiej opisującej polszczyznę i mającej ponadto spełniać także funkcje moralizatorskie:

Gdy używane dotąd grammatyki języka polskiego, jakkolwiek pożyteczne, nie odpowiadają jeszcze we wszystkich względach swemu przeznaczeniu, że albo nie obemyślają całkowitej nauki języka polskiego, albo też ją łączą z nauką języka łacińskiego, a przeto do wszystkich zakładów naukowych, np. do pensy żeńskich i szkół parafialnych nie mogą być z pożytkiem wprowadzone; Imperatorski Uniwersytet Wileński wzywa przeto znawców i miłośników języka polskiego, mianowicie nauczycieli, z powołania około niego pracujących, do napisania dwóch grammatyk języka polskiego: *jednej* obszerniejszej dla szkół wyższych, ile byż może naydokładniej we wszystkich jej częściach, obejmującej całkowitą naukę mowy polskiej: *drugiej* mniejszej dla szkół niższych parafialnych i pensy żeńskich, która by krótko, jasno i dokładnie, z uchyleniem, ile możności, wszelkich zbytecznych i metafizycznych rozróżnień, wyluszczała pierwsze i najważniejsze zasady języka i objaśniała je trafnymi i dobrze wybranymi z Pisma świętego i ze wzorowych pisarzy przykładami, w których wyborne należy już zaraz mieć przed oczyma: ukształcenie logiczne i moralne ucznia, oraz nauczanie go niektórych pożytecznych zdarzeń.

Rubli srebrnych 600 przeznacza na napisanie pierwszej, rubli srebrnych 300 na napisanie drugiej. Czas napisania Grammatyki, od daty ogłoszenia, większy dwa lata, mniejszy rok jeden. – Dan w Wilnie dnia 1 października 1819 r. *Norbert Jurgiewicz M.O.P. Sekretarz Ces. Uniw. Wileń.* [1819, 1].

Pomysł oddzielenia gramatyki łacińskiej od polskiej w podręcznikach pojawił się już wcześniej w 1817 r. w Komitecie Szkolnym. Już wtedy stwierdzono, że „należy postarać się dla szkół o nową, osobną grammatykę polską” [Pigoń 1929, 70]. Obmyślono wówczas nawet plan odpowiedniego konkursu. Zwlekano jednak z jego ogłoszeniem, gdyż nie było pewności, czy jeszcze jakaś potencjalnie przydatna gramatyka nie pozostaje w rękopisie w spuściźnie zmarłego w tym samym roku O. Kopczyńskiego. Takowa rzeczywiście istniała, lecz i ona nie spełniała oczekiwań: „Gdy jednak okazało się, że owa *Grammatyka* Kopczyńskiego (jako dzieło „pozgonne” wydana właśnie w roku 1817) dla szkoły się nie nadaje, wróciła znów myśl konkursu” [Pigoń 1929, 70].

Struktura i układ treści

Rękopis gramatyki P. Siemiątkowskiego zamieszczony został w jednej księdze, której karty zapisane są obustronnie czarnym atramentem. Stan jej zachowania można ocenić jako bardzo dobry. Lekturę tekstu utrudnia jednak nie zawsze staranny charakter pisma twórcy – niektóre fragmenty są czytelne, inne pozostają już zdecydowanie mniej wyraźne.

Wolumin ten, oprócz *Grammatyki języka Polskiego dla Szkół wyższych* obejmuje również *Zbiór Dzieł, Słownik Polski albo Wyrazy pierwotne i pochodne języka Polskiego Porządkiem Głosek zebrane* oraz

utwór literacki *Ogrody Poema we czterech Pieśniach z Rycinami Sofiówki i Alexandryi*, dedykowany księciu Henrykowi Lubomirskiemu. Pierwotnie tom zawierał najprawdopodobniej dodatkowo katalog manuskryptów autora sporządzony przez niego własnoręcznie w 1836 r. Obecnie się jednak nie zachował.

Pod względem formalnym miała to być gramatyka określona w ogłoszeniu konkursowym jako większa, dla szkół wyższych, mająca możliwie jak najdokładniej opisać system gramatyczny polszczyzny. Autor zapewniał, że jej skrót może posłużyć także pensjom oraz uczniom na niższych etapach nauczania: „Dla szkół niższych i Pensyji żeńskich Grammatyka osobna iako mniejsza, może być tylko skróceniem tęj” [s. L6].

Gramatykę otwiera motto z Cyserona oraz dwie przedmowy. W pierwszej z nich, datowanej na 27 stycznia 1819 r., P. Siemiątkowski wyjaśnia, jaka myśl przyświeca pierwszej części jego gramatyki [s. P3/4]. W drugiej przedmowie, napisanej 1 września 1820 r., m.in. opisuje *spółbrzmienia złożone* (= sylaby), które różnią język polski od innych języków słowiańskich, przybliża czytelnikom genezę swego dzieła, zapowiada treść pierwszej części oraz wyraża pokładane w gramatyce nadzieje:

(...) spodziéwa się autor (...) mieć tę pociechę, że nie tylko spółcześni Polacy, ale i nayodlegleysze wiekami przyszłe ich pokolenia czerpać w niéy będą gruntowne Prawidła i Pisowni prawdziwie polskiéy, i Mowy swéy wspartéy niemi [s. L10].

Wyznaje także, jak bardzo to dzieło jest dla niego ważne, w patriotycznym tonie okazuje troskę o język ojczysty i niejako tłumaczy się ze swej małej rozpoznawalności w świecie, spowodowanej poświęceniem się nauce [s. P5/5–P11/8].

Dołącza też notkę upamiętniającą swojego znamienitego poprzednika – Onufrego Kopczyńskiego. Oddaje w niej hołd i szacunek należny zmarłemu w 1817 r. twórcy jednej z pierwszych gramatyk języka polskiego, trafnie ocenia wagę tej publikacji i przewiduje jej przyszłą sławę. Deklaruje ponadto, że w swojej gramatyce czerpie wiele z jego pomysłów. Podziw dla dokonań prekursora nie przysłania mu jednak pewnych mankamentów publikacji pioniera polskiej myśli gramatycznej. Wprowadza niezbędne, jego zdaniem, zmiany i uzupełnienia:

Grammatyka terazniejsza z niego powstała. Oddzielona od łaciny, zawiera w sobie reguły samo przez się polskiéy mowy. Na tych samych zasadach zbudowana, co piérsza, iest przedłużeniem tamtéy, dopełnieniem niektórych uwag, drobnych odmián, i przepisów z nowych postrzeżeń wynikłych, a na które łatwo byłby i sam autor natrafił; gdyby był chciał więcéy swoje prace doskonalić [s. P9].

Właściwa treść dzieła podzielona jest na trzy części, poświęcone trzem głównym – wyróżnionym przez autora – działom gramatyki: pisowni, źródłosłowni, czyli wyrazom jako częściom mowy, oraz składni. Pierwsza część powstała w roku 1818 r. [s. P5/5]. Pozostałe, jeśli wziąć

pod uwagę daty w przedmowach, prawdopodobnie w latach 1819–1820. Każda z nich pozostaje autonomiczna, a więc składa się ze wstępu, rozdziałów, paragrafów oraz spisu treści, i przeznaczona jest dla konkretnego etapu nauczania, tj. uczących się w jednej z trzech klas. Dodatkowo manuskrypt opatrzone odręcznie nakreślonymi tabelami.

Pierwsza, zarazem najkrótsza, część gramatyki P. Siemiątkowskiego, zatytułowana *O Pisowni i wymawianiu Polszczyzny* [s. P13/10–L32], poprzedzona jest mottem z Kwintyliana oraz wstępem, w którym autor wyjaśnia, czym różnią się ludzie od zwierząt, podaje definicje wybranych podstawowych terminów gramatycznych, którymi będzie się posługiwał, m.in. *mowy i grammatyki*. W tym miejscu ujawnia także normatywny charakter swojej pracy:

Gdy nie wszyscy ludzie zrozumiale mówią i piszą, wynalazkiem iest Grammatyka, która uczy, iak mówić i pisać wyrozumiale. – Grammatyka tedy iest zbiorem uwag nad ięzykiem [s. P15/11].

W skład pierwszej części wchodzi trzy rozdziały: *O pojedynczych brzmieniach Głosu mownego albo o Głoskach* [s. L16P27/17], *O brzmieniach złożonych Głosu mownego albo o odmianach pochodnych* [s. P27/17–L40], *O znamionach Pisownych* [s. L40–P45/26].

Wszystkie rozdziały tej części liczą po trzy paragrafy. Są to kolejno: rozdział pierwszy – *O Głoskach w powszechności* [s. L16–P19/13], *O pojedynczych Odmianach Samogłosu albo O Samogłoskach* [s. P19/13–L24], *O pojedynczych odmianach Przygłosu albo O Spółgłoskach* [s. L24–P27/17]; rozdział drugi – *O Odmianach pochodnych Głosu mownego w powszechności* [s. P27/17–L30], *O Odmianach pochodnych Samogłosu albo o Dwugłoskach i Trógłoskach* [s. P31/19], *O Odmianach pochodnych Przygłosu albo o tak nazwanych: Dwójkach, Trójkach, Czówrkach* [s. P31/19–P41/24]; rozdział trzeci – *O Przyznakach głoskowych i innych znamionach* [s. L40–L42], *O Pisaniu Głosek i Wyrządów* [s. L42–P43/25] i *Opisanie niektórych wyrządów użytych w tøy części Grammatyki* [s. P43/25–L44].

Na końcu pierwszej części dzieła zamieszczono: dodatek *Wzór pisania podług prawdziwéy polskiéy ortografii* [s. L44–P45/26], spis treści przedstawionych dotychczas w tej części [s. L46–L48] oraz *Przypisy zawierające Teoryję Głosek albo o Iloczynie i Nótach ich w Ięzyku polskim. Dzieło oryginalne* [s. P28–L30], tekst napisany w 1818 r., będący bodaj największym powodem do dumy autora i uważany przez niego za jedno ze swoich większych osiągnięć, mający pozytywną opinię środowiska Cesarskiego Uniwersytetu Wileńskiego [s. P9/7] i zapowiadający reformę gramatyki polskiej. Na końcu *Przypisów* znajduje się apel *Do Nauczycieli i Profesorów Klasy Pierwszéy*, napisany 24 listopada 1820 r. [s. L28–L30]. Po nim następuje spis treści *Przypisów czyli Teoryji Głosek* [s. P31/46–L32].

Druga część gramatyki, najobszerniejsza, pt. *O źródłosłowni albo O Wyrzeczach uważanych jako Części Mowy* [s. P45–P189/139] składa się ze wstępu, w którym autor streszcza treść drugiej części [s. P3/46–L10], oraz sześciu rozdziałów: I. *O Imieniu i Pomocniku jego* [s. L10–L18], II. *O Słowie i Pomocniku jego* [s. L18–L32], III. *Odmiany Imienia* [s. P33/62–L66], IV. *Odmiany Słowa* [s. L66–L68], V. *O Przypadkowaniu Imion* [s. P69/80–P127/109], VI. *O czasowaniu Słów* [s. P127/109–L178] oraz spisu treści.

Pierwszy rozdział obejmuje trzy paragrafy: *Imię rzeczowne* [s. P11/51–L12], *Imię przymiotne* [s. L12–L14], *Pomocnik Imienia. Przyimek* [s. L14–L18]; drugi dwa: *O Słowie* [s. L18–P23/57], *O Przysłówku* [s. P23/57–L32]; trzeci cztery: *Pierwsza Odmiana Imienia* [s. P33/62], *Druga Odmiana Imienia* [s. P33/62–P53/72], *Trzecia Odmiana Imienia* [s. P53/72–L64], *Czwarta Odmiana Imienia* [s. L65/78–L66]; czwarty pięć: *Pierwsza Odmiana Słowa* [s. L66–P67/79], *Druga Odmiana Słowa* [s. P67/79], *Trzecia Odmiana Słowa* [s. P67/79–L68], *Czwarta Odmiana Słowa* [s. P67/79–L68], *Piąta Odmiana Słowa* [s. L68]; piąty trzy: *Formy Na Przypadkowanie Imion rzeczownych* [s. P69/80–P111/101], *Formy. Na przypadkowanie Imion przymiotnych* [s. P111/101–L122], *O Imionach nieforemnych i ułomnych* [s. L122–P127/109]; podobnie szósty: *Czasowanie Słowa posiłkowego bydz* [s. L128–P129/110], *Formy na Czasowanie słów foremnych* [s. P129/110–P177/139], *Słowa nieosobiste i ułomne* [s. P177/139–L178].

Trzecia część gramatyki *O składni czyli Konstrukcji* przeznaczona jest dla najwyższej z klas [s. P1/140–L118]. Po wstępie pt. *Składnia uważana iako wiązanie Mowy. Podział iéy*, zawierającym odpowiedź na podstawowe pytanie, czym jest *składnia mowy* [s. P3/141–L4], zamieszczono trzy rozdziały: *O Składni zewnętrznej czyli mownej* [s. L4–L20], *O Składni wewnętrznej albo myślniej* [s. P21/150–P53/166], *O iloczysie* [s. P53/166–L114]. W rozważaniach zawartych w tym rozdziale, niejednokrotnie wykraczających poza refleksje nad językiem, miejscami wręcz ontologiczno-epistemologiczno-teologicznych, nie brak odniesień do transcendencji oraz własnych religijnych przekonań autora.

Rozdziały ostatniej części gramatyki zawierają następujące paragrafy – rozdział pierwszy: *Składnia Szyku* [s. P5/142–L6], *Składnia Zgody* [s. L6–L8], *Składnia Rzędu* [s. L8–L20] wraz z krótką bajką *Żaba rozpukła*; drugi: *Poznanie Myśli* [s. P21/150–L38], *Poznanie Przypadków* [s. L38–L40], *O wewnętrznej znaczeniu Wyrzeczów* [s. L40–P47/163], *Poznanie Postaci* [s. P47/163–P53/166]; trzeci: *Iloczas głoskowy* [s. L54–L60], *Iloczas zgłoskowy* [s. L60–L102] oraz *Miary Iloczasowe* [s. L102–L114]. Rękopis dzieła zamyka spis treści części trzeciej [s. P115/198–L118].

***

Analiza struktury i treści pozwala zauważyć, że gramatyka P. Siemiątkowskiego, zgodnie z deklaracjami autora przedstawionymi na początku manuskryptu, odznacza się zarówno podobieństwami i różnicami w stosunku do gramatyki, a właściwie gramatyk, O. Kopczyńskiego. Przedmowy P. Siemiątkowskiego, podobnie jak wstęp z pozgonnego wydania dzieła O. Kopczyńskiego z 1817 r., zbudowane są „wokół klasycznej triady”, czyli wskazują odbiorcę, opisują motyw powstania tekstu oraz ujawniają emocjonalny stosunek autora do swoich działań. P. Siemiątkowskiemu, podobnie jak pijarowi, przyświecają cele ideologiczne, praktyczne i patriotyczne [Kresa 2018]. W ówczesnej sytuacji politycznej, uniemożliwiającej swobodny rozwój nauki narodowej, takie podejście do kwestii języka ojczystego w gramatykopisarstwie narodu pozbawionego własnej państwowości nie było zresztą czymś niezwykłym [Skarżyński 1994, 10–11].

Podobna jest także nadrzędna struktura dzieł, ponieważ zarówno gramatyka P. Siemiątkowskiego, jak i wersja szkolna oraz nieszkolna dzieła Kopczyńskiego składają się z trzech części. O ile jednak w *Grammatyce dla szkół narodowych...* O. Kopczyński również dedykuje swą publikację trzem klasom, to jednak rozmieszczenie treści gramatycznych w obrębie poszczególnych rozdziałów jest u niego inne niż u P. Siemiątkowskiego. Praca pijara ma w dużej mierze charakter koncentryczny, a co za tym idzie, do treści z poszczególnych działów gramatyki powraca w różnych częściach swojego dzieła i dobiera je w zależności od stopnia trudności [Czelakowska 2010, 15; Kresa 2014]. Strukturę swej pośmiertnej publikacji podporządkowuje zaś pionier polskiego gramatykopisarstwa własnej trójdzielnej teorii języka – trzy rozdziały noszą tytuły *Powierzchność języka*, *O wewnętrzności języka polskiego*, *O mowie pisarzy* [Kresa 2018]. Gramatykopisarz z Iwankowa stosuje natomiast porządek wyznaczony przez trzy kolejne podsystemy języka.

Odmienny jest też typ narracji, gdyż gramatyka P. Siemiątkowskiego, w odróżnieniu od dzieła O. Kopczyńskiego, została napisana w formie pytań i odpowiedzi, jak niektóre z wcześniejszych publikacji gramatycznych, np. wspomniana już wcześniej poznańska *Dokładna nauka języka i stylu polskiego we dwóch częściach* pióra T. Szumskiego. Taka forma, znana wcześniej z podręczników łacińskich, miała ułatwić pracę uczniom „przygotowującym popisy” [Czelakowska 2010, 16].⁵

---

⁵ Ta metoda, tzw. katechizmowa, była stosowana od dawna, nie tylko w gramatykach. Wykorzystywali ją również autorzy podręczników z innych dziedzin, a także sam P. Siemiątkowski w swoich *Dzielnach* – w pierwszej części VII tomu traktującego o retoryce i w części *Pierwsze początki ogrodnictwa* XII tomu z katalogiem roślin.

CIEKAWOSTKI

Niewykluczone, że śmierć A. Felińskiego w lutym 1820 r. przyczyniła się do tego, że gramatyka P. Siemiątkowskiego nigdy nie została opublikowana z powodu braku mecenatu. Autor bowiem wyraźnie poszukiwał patronatu dla swoich prac językoznawczych. W 1818 r. pisał np. do Alojzego Osińskiego, profesora w Liceum Krzemienieckim, bibliografa, filologa i znawcy polszczyzny. W liście, ze zbiorów Biblioteki Baworowskich we Lwowie, wyrażał zainteresowanie wydaniem swej pracy pt. *Teoryja Głosek...*, włączonej później do pierwszej części gramatyki, w tysiącu egzemplarzy w krzemienieckiej drukarni, a następnie wprowadzeniem jej do szkół. Prosił go o wsparcie tego przedsięwzięcia [Vrtel 1911, 82]. W grudniu 1821 r. P. Siemiątkowski starał się o pozyskanie kolejnego wstawiennictwa. Tym razem u samego księcia Adama Czartoryskiego. W Muzeum Książąt Czartoryskich w Krakowie zachowała się korespondencja, w której autor zabiegał o to, aby książkę umożliwił mu wydanie gramatyki jako podręcznika szkolnego [Lipski 1923, 75].

WERSJA ELEKTRONICZNA

Brak wersji elektronicznej.

Bibliografia

- J. Abramowska, 1991, *Polska bajka Ezopowa*, Poznań.
- K. Bartnicka, I. Szybiak (red.), 1976, *Instrukcje dla wizytatorów generalnych szkół Komisji Edukacji Narodowej: 1774–1794*, Wrocław.
- A. Czelakowska, 2010, *Opisy fleksyjne w gramatykach polskich lat 1817–1939*, Kraków.
- K. Estreicher, 1878, *Bibliografia polska XIX. stulecia*, t. IV, Kraków.
- N. Jurgiewicz, 1819, *Programma do napisania Gramatyki języka polskiego*, „Kurier Litewski” nr 228, s. 1; <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/464099/edition/439309/content> [dostęp: 2.06.2020].
- N. Jurgiewicz, 1820, *Programma do napisania gramatyki języka polskiego*, „Pszczola Polska” t. I, nr 1, s. 99–100.
- J.A. Kosiński, M. Turalska (red.), 1968, *Ofiarodawcy Biblioteki Ossolineum: 1817–1848*, Wrocław.
- M. Kresa, 2014, *Onufry Kopczyński, Grammatyka dla szkół narodowych [w:] Dawne ortografie, gramatyki i podręczniki języka polskiego. Internetowe kompendium edukacyjne*, W. Decyk-Zięba, A. Kępińska, M. Kresa, A. Piotrowska, I. Stapor (red.), seria A; <https://gramatyki.uw.edu.pl/book/162> [dostęp: 2.06.2020].
- M. Kresa, 2018, *Onufry Kopczyński, Grammatyka języka polskiego przez X. Onufrego Kopczyńskiego Piara. Dzieło pozgonne [w:] Dawne ortografie, gramatyki i podręczniki języka polskiego. Internetowe kompendium edukacyjne*, W. Decyk-Zięba, M. Kresa, I. Stapor (red.), seria B; <https://gramatyki.uw.edu.pl/book/541> [dostęp: 2.06.2020].

- J. Lipski, 1923, *Materiały do dziejów szkolnictwa polskiego z rękopisów Muzeum XX. Czartoryskich i Biblioteki Popielów w Krakowie*, Kraków, s. 75; <http://pbc.up.krakow.pl/dlibra/plain-content?id=1417> [dostęp: 22.06.2020].
- F. Lis, 1999, *Przez cztery wojny*, Kielce.
- K. Mrozowska, A. Zielińska (red.), 1981, *Raporty Szkoły Głównej Koronnej o generalnych wizytach szkół Komisji Edukacji Narodowej: 1787–1793*, Wrocław.
- S. Pigoń, 1929, *Z dawnego Wilna: szkice obyczajowe i literackie*, Wilno.
- Programma do napisania Grammatyki języka Polskiego dla Uniwersytetu Wileńskiego*, „Rozmaitości: oddział literacki Gazety Lwowskiej” 1819, nr 127, s. 4; <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/65803/edition/59612/content?> [dostęp: 2.06.2020].
- M. Skarżyński, 1994, *Części mowy i ich kategorie w gramatykach polskich XIX i XX wieku (1817–1938)*, Kraków.
- S. Vrtel, 1911, *Korespondencyja ks. Alojzego Osińskiego*, „Pamiętnik Literacki” nr 1/4, s. 79–97; <http://mbc.malopolska.pl/dlibra/docmetadata?id=15486&from=publication> [dostęp: 2.06.2020].